

Marcin Mikołajczak, *Status tureckich ludów koczowniczych (yürük) na terytoriach Imperium Osmańskiego w XV i XVI wieku*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2007, t. 14, s. 245–254.

<https://doi.org/10.14746/bp.2007.14.18>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52843>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

STATUS TURECKICH LUDÓW KOCZOWNICZYCH (YÜRÜK) NA TERYTORIACH IMPERIUM OSMAŃSKIEGO W XV I XVI WIEKU

MARCIN MIKOŁAJCZAK

ABSTRACT. Marcin Mikołajczak, *Status tureckich ludów koczowniczych (yürük) na terytoriach Imperium Osmańskiego w XV i XVI wieku* (The Status of Turkish Nomadic People (Yürük) in the Ottoman Empire Territory in the 15th and 16th centuries)

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XIV, Poznań 2007, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 245-254. ISBN 978-83-7177-359-4, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Marcin Mikołajczak, Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Institute of History, Adam Mickiewicz University), ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Polska-Poland.

Terytoria Anatolii oraz Półwyspu Bałkańskiego były od wieków zamieszkiwane nie tylko przez ludność osiadłą, ale także przez różnego rodzaju ludy koczownicze. Znaczna większość tych koczowników to nomadzi pochodzenia tureckiego, których w państwie osmańskim określano mianem *yürük*, od słowa *yürümek*, co oznaczało chodzić lub wędrować¹. Na obszarze Anatolii ich koczowiska koncentrowały się w pobliżu Ankary, Kütahyi, Mentеше, Aydinu, Saruhanu, Teke, Karesi, Kastamonu, w górach Taurus i Hamid. Na terenach Półwyspu Bałkańskiego nomadzi zamieszkiwali tereny pomiędzy Starą Zagorą a Płowdiwem (*yürücy* z Naldöken), terytoria nadczarnomorskie po Dobrudżę (*yürücy* z Tanridağ), a w mniejszych grupach rozsiani byli też w południowej części Bałkanów (*yürücy* z okolic Salonik, z Ovčego Pola, z Vize w okolicach Adrianopola i Haršova)². Według obliczeń Ömera Barkana, w latach 1520-1535 populacja nomadów w siedmiu sandżakach – Ankary, Hamidu, Teke, Saruhanu, Aydinu, Mentеше i Kütahyi – mogła wynosić nawet do 800 tys. rodzin³.

¹ Rudi P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 54.

² *An Economic and Social History of the Otoman Empire, 1300-1914*, ed. H. Inalcik, D. Quataert, Cambridge 1994, s. 33-35; C. Imber, *The Otoman Empire 1300-1650. The Structure of Power*, Palgrave 2002, s. 39-42; N. Todorov, *La ville balkanique aux XVe-XIXe siècles. Développement socio-économique et démographique*, Bucarest 1980, s. 58-59.

³ *An Economic and Social History of the Otoman Empire*, s. 34-35, cyt. za: Ö. Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul 1943, s. 143-144.

W wyniku działań różnych czynników (np. klęski naturalne, wojny) następowały od czasu do czasu okresy szczególnego nasilenia przemieszczania się koczowników. Niektóre plemiona opuszczały Azję Mniejszą przenosząc się na Bałkany. Przykładem może być wielka migracja spowodowana najazdem Tamerlana na państwo Bajazida I na początku XV w.

Grupy etniczne nomadów (*ulus*) dzieliły się na plemiona (*boy* lub *aşiret*), klany (*oymak* lub *cemaat*) i namioty (*oba* lub *mahalle*)⁴. Ich funkcjonowanie opierało się głównie na strukturze plemiennej i niespisanym najczęściej prawie zwyczajowym. Prawo to, odmienne zapewne dla każdej nacji czy grupy plemiennej, jest dziś bardzo trudne do zbadania ze względu na brak zapisów oraz przemiany kulturowe, społeczne i gospodarcze zachodzące w ciągu wieków na terenie Turcji. Dlatego też nie będziemy się tu nim bliżej zajmować, przedmiotem naszych badań będzie natomiast osmańskie prawo państwowe, zawarte w kodeksach (*kanunname*)⁵, wydawanych przez poszczególnych sułtanów, poczynając od Mehmeda II Zdobywcy. Regulowało ono ogólne zasady funkcjonowania *yürüków* oraz ich obowiązki wobec państwa, choć faktem jest, że nomadzi żyjący na terenie imperium osmańskiego nie do końca podporządkowali się tym regulacjom, a bardzo często nawet ignorowali przepisy sułtańskie⁶.

Turecka organizacja państwowa wprowadziła nową organizację plemion pasterskich ze wschodniej Anatolii. Tworzyły one dwie większe konfederacje: Turkomanów (Buz-Ulus) i Kurdów (Kara-Ulus). Każdy z klanów dostawał jurt (*yurt*), miejsce, gdzie jego członkowie mogli korzystać z pastwisk latem i zimą, wraz z wpisem do rejestru państwowego, czyli *defteru*.

W kanunach sułtańskich *yürükwie* definiowani są jako ci, którzy:

nie mają stałych domostw, ani specjalnych relacji z prowincjonalną administracją. Posiadają własną milicję ustanowioną przez swych przywódców. Jeżeli *yürük* popełnił przestępstwo, to oni wykonują karę na *yürüku* [za pośrednictwem] własnej milicji, zanim sędzia to ustali⁷.

Jak więc można zauważyć, *yürücy* mieli własną milicję, która utrzymywała porządek w określonych grupach plemiennych. Znamienne, iż w przypadku popełnienia przestępstwa przez członka plemienia, mogła ona, a czasami nawet musiała, odnaleźć przestępcę i go ukarać. Podobny zapis występuje w przełożonym przez Uriela Heyda, osmańskim kodeksie karnym, którego artykuł 117 stanowi:

⁴ S.J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, v. 1: *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge 1997, s. 150-151.

⁵ *Kanunname* – kodeksy prawne wydawane przez sułtanów. Mogły być wydawane dla całego terytorium państwa osmańskiego, dla poszczególnych prowincji lub też dla poszczególnych grup społecznych.

⁶ *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, s. 36-41; H. İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, Phoenix 1997, s. 10; S.J. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 19-20.

⁷ H. Tuner, *Osmali imparatorluğunda toprak kanunları*, Ankara 1965, s. 110-111.

Jeżeli przestępca zbiegnie [a potem] powróci i przebywa wśród korpusu *yaya*⁸ lub *müsellem*⁹, nomadów (*yürük*), [sultańskich] sokolników (*dağancı*) lub na terytorium *wakufów*¹⁰, lub na terytorium nieograniczonej własności, oni zmuszeni są do znalezienia przestępcy [i] powinni go schwytąć¹¹.

Nomadzi obciążeni byli obowiązkiem wojskowym. Początkowo odgrywali wielką rolę w armii osmańskiej, jednak w miarę reformowania tej armii stopniowo tracili swoją pozycję na rzecz nowocześniejszych i lepiej wyszkolonych wojsk. Niemniej w wiekach XV i XVI brali czynny udział w kampaniach wojennych. Jak wyglądały obowiązki wojskowe koczowników tureckich, ukazuje *Kanun-ı yörügan* (Prawo o *yürükach*) w *Kanunname* Mehmeda II:

Spśród 24 osób [idących na wojnę] potrzeba aby był jeden *eşküncü*¹² [*eşkünci* – którzy licznie idą na wojnę], 3 *çatal* i 20 *yamak* [pomocników]. *Eşkünci* musi iść osobiście jako uzbrojony jeździec (*cebelü*¹³) i nie może mu brakować żelaza w jego włóczni, ni piór w jego strzałach, ni jego łuku, ni jego szabli, ani jego tarczy, ale że [wszystko] będzie uporządkowane. Co dziesiąty *eşkünci* powinien mieć jednego średniego konia i jeden namiot. *Yürüccy eşkünci*, *çatal* i *yamacy* nie mają być zatrudniani przy przenoszeniu jęczmienia i słomy, [ani przy] oporządzaniu twierdzy, [ani być obciążani] innymi nadzwyczajnymi obowiązkami. Ci, którzy udają się na wojnę, zwolnieni są z płacenia w tym roku salariye¹⁴. To się wam podaje do wiadomości¹⁵.

Podany wyżej przepis prawny określa liczbę i rodzaj żołnierzy, których muszą wystawić *yürükowie*, a także, jakie uzbrojenie powinien posiadać wystawiony przez nomadów żołnierz – *eşkünci*. W zamian za uczestnictwo w wyprawie wojennej *eşkünci* byli zwalniani od niektórych prac i podatków.

Spśród nomadów rekrutowano w znacznej mierze siły porządkowe. Z wyliczeń T. Gökbilgina, dotyczących liczebności milicji pochodzącej z *yürüków* na obszarach Bałkanów w roku 1560 wynika, iż tylko na terytoriach Tesalii i Macedonii było 13 *subaşıh*¹⁶, 3000 *eşküncich* i 9000 *yamaków*¹⁷. Zarówno z powyższych danych, jak

⁸ *Yaya* – piechota.

⁹ *Müsellem* – korpus milicji utworzony z *reayi*.

¹⁰ *Wakuf* (*vakıf*) – pobożna fundacja lub zapis rzeczy czy nieruchomości, z przeznaczeniem użytych z niej dochodów na cele dobroczynne.

¹¹ U. Heyd, *Studies in old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s. 127.

¹² *Eşkünci* – właściciel małego timaru, zobowiązany do uczestnictwa w kampanii wojskowej lub do wysyłania w zamian zastępstwa.

¹³ *Cebelü* – kompletnie uzbrojony żołnierz z timaru, ziametu lub od posiadacza hass.

¹⁴ *Salariye* (*sâlarlık*) – podatek pobierany z 1/40 płońów.

¹⁵ *Аграрный строй османской империи XV-XVII вв. Документы и материалы*, ред. А.С. Тверитиновой, Москва 1963, s. 21; *Kanunname sultana Süleymana*, ред. Х. Хаджибеги, Гласник Земаљског Музеја и Сарајево, Сарајево 1950, т. IV-V, s. 369; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, wyd. A. Akgündüz, т. I, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 1990, s. 354-355.

¹⁶ *Subaşı* – naczelnik wojska, dowódca sipahiów z jednego okręgu administracyjnego.

¹⁷ *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, s. 36, cyt. za: T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*, İstanbul 1957; *Изотопуја на Македонскиот Народ*, т. II, ред. А. Стојановски, Скопје 1998, s. 85-87; S.J. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 128-129.

i innych źródeł dotyczących obszarów Półwyspu Bałkańskiego wynika, że *yürükowie*, którzy uczestniczyli w siłach wojskowych byli dość liczni, aczkolwiek nie mieli już takiego znaczenia jak na początku rozwoju państwa osmańskiego.

Z informacji zawartych w przedmowach do *kanunname* można wnioskować, że administracja osmańska podkreślała dwa aspekty funkcjonowania koczowników: ruch i niezależność. Te dwa czynniki decydowały o potencjale politycznym i militarnym nomadów. Turcy osmańscy narzucili im swą zwierzchność, nadając określone prawa i obowiązki.

Obok wspomnianego już wyżej obowiązku wojskowego, szczególnie ważne były zobowiązania związane z podatkami i grzywami, ze względu na dochody płynące do skarbcza państwowego. Z różnych *kanunname*, fermanów czy innych rozporządzeń sułtańskich możemy dowiedzieć się najwięcej na temat osmańskiego systemu podatkowego. Z *Kanunname* Sulejmana I dla prowincji Karaman dowiadujemy się, że:

yürücy zamieszkujący blisko Kayseri [...] nie uprawiali ziemi, nie posiadali winnic ani ogrodów. Pasali oni owce, płacili *sipahim* podatek od owiec [...], a te podatki przynosiły im [*sipahim*] wysokie dochody¹⁸.

Koczownicy płacili podatki od stada, od produktów ze swojego stada oraz od siły roboczej. Zbieranie podatków od owiec początkowo odbywało się w czerwcu¹⁹. Mehmed II wprowadził naliczanie podatków w maju, a za jego następców – Bajazida II i Selima I – występują zapisy o naliczaniu podatków w początkach kwietnia, oprócz prowincji Boz Ok, Karaman, Iç II oraz Diyarbakir²⁰. W *Kannunname* Selima I zapisano:

[Podatek] zbiera się w miesiącu kwietniu, po tym jak zakończy się kocenie owiec.[...] Przedtem podatek od *yürüków* pobierało się wtedy, gdy jagnięta przybrały na wadze. Teraz postanowiono pobierać go w kwietniu²¹.

Ścisłej regulacji podlegał także sposób zbierania podatków. W jednym z zapisów z czasów Mehmeda II czytamy:

W prowincji Karaman administracja sądowa dokonywała rejestracji i liczenia owiec wówczas, gdy było to niezbędne. Pytali oni pasterzy o owce, których doglądali, czyje

¹⁸ N. Beldiceanu, I. Beldiceanu, *Recherche sur la province de Qaraman au XVIe siecle*, Leiden 1968, s. 69-70.

¹⁹ Kalendarz muzułmański nie był używany do określania czasu poboru podatków. Temu celowi służył kalendarz słoneczny, oparty na kalendarzu greckim. W *kanunname* zastosowane były słoneczne miesiące, ponieważ podatki ze zbiorów i zwierząt były zbierane w specyficznym okresie roku – na przykład wiosną podczas sezonu jagnięcego lub później, na przełomie lata i jesieni po żniwach.

²⁰ R.P. Lindner, *Nomads and Ottomans*, s. 58.

²¹ *Книга законов султана Селима I*, wyd. А.С. Тверитинова, Москва 1969, s. 52; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, wyd. A. Akgündüz, t. 3: *Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 1991, s. 101.

są te owce? Ile z nich jest twoich? Ile jeszcze posiadasz? Ludzie sędziego spisywali należności w ten sposób, a poborca zbierał należne podatki według rachunku²².

Administracja osmańska spisywała do *defteru* wszystkie dane o poszczególnych stadach i ich właścicielach. Poborca podatków mógł z jego pomocą bardzo dokładnie wyliczyć należności, jakie powinni uiścić właściciele stad. Zadawane pytania wskazują, że „zwiad podatkowy” był bardzo czujny, zwłaszcza w odniesieniu do liczebności stad i ich właścicieli, co przesądzało o wpisywaniu do *defteru* wszystkich zdobytych informacji.

Narzucone koczownikom regulacje podatkowe pełniły także funkcje kontrolne. Na przykład w *Kanunname* sułtana Selima I jest mowa o tym, że:

u *yürüków* prawo nakazuje płacić za dwie owce 1 *akçe*. W niektórych miejscach istnieje prawo, że owce i jagnięta liczy się jako jedno. [Zapis na marginesie] Takie prawo jest wszędzie [...]

A od *yürüków* nie posiadających owiec, niech zabierze się [podatek] pod nazwą *resm-i kara* w [wymiarze] 12 *akçe*. Jeśli u *yürüków* nastąpi pomór owiec i pozostanie ich mało, to także nazywa się *kara*, ale podatku za owce od nich się nie pobiera. Pobiera się tylko 12 *akçe*. [Zapis na marginesie] *Resm-i kara* zależy od zapisu w *defterze*. Jeśli nie jest zapisane, to się nie pobiera²³.

Podobne sformułowania występują w *Kanunname* sułtana Sulejmana I Prawodawcy, gdzie mówi się o sprawach, które odnoszą się do *yürüków* i koczowników (*Yürüğe ve haymaneye müteallik hususati*²⁴ i *bezan eder*):

I u *yürüka* podatek za owce, jak u miejscowego, wynosi za 2 owce 1 *akçe*. *Resm-i kara* od *yürüka* wynosi 12 akcze. Jeżeli zaginą *yürükowi* owce i nie zostanie mu nic, lub zostanie mniej niż 24 sztuki, pobiera się za nie *resm-i kara* 12 *akçe*²⁵.

W ten sposób państwo osmańskie mogło kontrolować koczowników. Każdy koczownik zobowiązany był do uiszczenia podatku, którego nazwa brzmiała *resm-i kara* nawet, jeśli w danym momencie nie posiadał i nie wypasał żadnych owiec (na przykład w wyniku pomoru stada). Aby dokładnie policzyć zobowiązania koczowników wobec państwa, trzeba było dokonywać systematycznego wywiadu i spisów. Dzięki temu podatkowi administracja osmańska miała bieżące informacje nie tylko na temat wielkości stad, ale także lokalizacji, gdzie dany klan koczowników znajduje się w danym momencie.

Od niektórych koczowników pobierany był dodatkowy podatek *resm-i boyunduruk*. Występował on w przypadku gospodarki mieszanej rolniczo-pasterskiej. Jeden z *Kanunname* Selima I głosił:

²² R.P. Lindner, *Nomads and Ottomans*, s. 57; cyt. za *Code de lois coutumieres de Mehmed II. Kitâb-ı Qavânin-ı 'Orfiyye-ı 'Osmâi*, ed. N. Beldiceanu, Wiesbaden 1967, fol. 25v-26r.

²³ Книга законов султана Селима I, s. 52.

²⁴ Jak podaje Hadżibegić, u Arif beja jest *hususâtî*, a we wszystkich rękopisach *hususıyyât*, a to by znaczyło: „o przygotowaniu, które się specjalnie odnosi...”.

²⁵ *Kanunname* султана Сулеймана, ред. X. Хаджибеги, s. 368-369.

Jeśli *yürük* dzierżawi od *sipahiego* ziemię [i] uprawia ją, to po tym jak oni zapłacą dziesięcinę i *salariye*, niechaj będzie wzięte od niego [*yürüka*] po 12 *akçe* pod nazwą *boyunduruk resmi*. [Zapis na marginesie] Jeżeli dzierżawi ziemię, to niech z tej ziemi będzie pobrany podatek²⁶.

Podobne rozporządzenie znajdujemy w *Kanunname* Sulejmana I:

Jeżeli *yürük* posiada i obsiewa ziemię *spahiji*, po tym, jak bezwarunkowo odda dziesięcinę i *salariye*, *yürük* odda 12 *akçe* jako *resm-i boyunduruk*²⁷, i nic więcej nie musi oddawać, ponieważ w tym przypadku [jeżeli by dawał większą opłatę], byłoby to ponownym pobieraniem opłaty, i jako stojące w sprzeczności z prawem, byłoby niewłaściwe. Ta sprawa została skontrolowana i w powyższy sposób rozporządzona rozkazem sułtańskim²⁸.

Resm-i boyunduruk nie był jedynym podatkiem z tytułu uprawy ziemi, kolejny artykuł *Kanunname* Sulejmana I stanowił bowiem:

A jeżeli *yürücy* sieją na ziemi sandżakbeja i timarioty (*timar eri*), opłata od tego, który posiada cały *çiftlik*²⁹, wynosi 12, a od tego który ma połowę *çiftlika*, 6 *akçe*. A opłata za wypasanie (*otlak resmi*) jest, jak i u tutejszych mieszkańców, od lepszego stada 20, od średniego 15, a od słabego 10 *akçe*. A jeżeli jest podatek za owczarnię (*resmi ağıl*), oni oddają sandżakbejowi po 2 *akçe* za każdą owczarnię (okólnik przenośny dla owiec)³⁰.

Przepis ten stanowi o opłatach za korzystanie i uprawianie przez nomadów ziem należących do sandżakbeja lub timarioty oraz o opłatach za owczarnię oraz o podatku za wypasanie. O ostatnim z wymienionych podatków nadmieniał też wcześniejsze prawo Selima I:

resmi otlak pobiera się od stada przybyłego z zewnątrz do sandżaku [...] z lepszego stada jedna owca wyceniana jest na 15 *akçe*, z gorszego stada owca wyceniana jest na 10 *akçe*³¹.

Jak widać, porównując *Kanunname* sułtanów Selima I i Sulejmana I, w krótkim okresie wysokość podatku od owiec z dobrego stada uległa znacznemu wzrostowi z 15 do 20 *akçe*.

Oprócz wyżej wymienionych podatków od koczowników pobierane były jeszcze inne opłaty, mianowicie: *resm-i yaylak* i *resm-i kışlak*.

²⁶ Книга законов султана Селима I, s. 52.

²⁷ *Resm-i boyunduruk* znaczy „podatek z pary wołów”, tj. podatek od pary wołów, które posiadają *yürücy*.

²⁸ *Kanunname* султана Сулеймана, s. 369.

²⁹ *Çiftlik* – ziemia nadająca się do wykorzystania przez parę bydła lub gospodarstwo, w którym pole wykorzystywane jest przez parę bydła przez rodziny chłopskie.

³⁰ *Kanunname* султана Сулеймана, s. 369.

³¹ Книга законов султана Селима I, s. 53.

W *Kanunname* Sulejmana Prawodawcy w kolejnych przepisach mówi się o tym, iż:

Od Karadża-Koyunlija i *yürtüka*, którzy z zewnątrz przybywają na letni wypas (*yayla*) w Kara-agaçu w nahiji Kara Tonuzluk, pobiera się po 10 *akçe* opłaty za wypasanie (*otlak resmi*), a od tych, którzy nie mają ziemi, pobiera się po 2 *akçe* opłaty za wypasanie, czym rozporządzają wspólnie sandżakbej i subasza³².

Wymieniona w przepisie opłata *resm-i yaylak* była podatkiem za letnie wypasanie stada. Zwykle stado obejmowało około 300 sztuk zwierząt, które wiosną pędzono na letnie pastwiska. Gdy poruszało się ono wzdłuż wytyczonej drogi, nie płacono opłaty za wypasanie w trakcie przemarszu na pastwiska. Informacje o pastwiskach znajdowały się w rejestrach katastralnych sporządzanych przez administrację osmańską. Podczas udawania się na letni wypas nomadzi mogli także zrobić sobie przerwę, jednak nie mogła ona trwać dłużej niż trzy noce, gdyż po upływie tego czasu musieliby uiścić specjalną opłatę³³.

Podatek *resm-i kıslak* był odwrotny od poprzedniego, gdyż dotyczył opłaty za zimowanie stada, o czym dokładnie informuje przepis prawny z kodeksu Selima I:

Jeśli owce przybędą do timaru i będą tam pozostawione na zimowisko, to od lepszego stada niech pobierze się jedną owcę, a z gorszego 6 *akçe*. [Zapis na marginesie] Jeśli *resm-i kıslak* nie został wpisany do *defteru* nie pobiera się [go]. Ten podatek zależy od miejsca wypasania owiec³⁴.

Obok przepisów obowiązujących w całym państwie, informacji na temat sytuacji ludności koczowniczej dostarczają też niektóre przepisy lokalne, na przykład przepisy odnoszące się do Karamanii. W jednym z rozdziałów *Kanunname* sułtana Sulejmana I, zawierającym przepisy dotyczące tego właśnie kraju, czytamy:

W wilajecie Karaman wszyscy są nomadami (*haymane*) i umieszczeni są we własności książęcej (*şehzade*). Na niektórych z nich postawiono pasterza. Tym, którzy sieją na miejscu swego pobytu (*yurt*), gdzie są zarejestrowani, zapisana jest dziesięcina od ziemskiego przychodu (*galle*), opłata za *çiftlik* (*resm-i çift*), *bennak*, *ceba*, podatek za owczarnię (*resm-i ağnam*), podatek od dojrzewających winorośli (*resm-i arus*) [...] Jeżeli na swoim miejscu stałego pobytu (*yurd*, *yurt*) nie posiadają oni ziemi do uprawy, ale obsiewają ziemię kogoś innego, zarejestrowane jest, że dziesięcinę od zasiewanej ziemi oddają oni jej gospodarzowi (właścicielowi) ziemi (*yer issi*). A także opłatę za *çiftlik* (*resm-i çift*) i opłatę *hass*. Oddają też nadzwyczajny podatek *avariz*³⁵.

Mieszkańcami Karamanu była więc ludność koczownicza, która przebywała na terytoriach stanowiących własność książęcą. Ci, którzy uprawiali ziemię i byli za-

³² *Кануннама султана Сулеймана*, s. 370.

³³ R.P. Lindner, *Nomads and Ottomans* s. 63.

³⁴ *Книга законов султана Селима I*, s. 54.

³⁵ *Кануннама султана Сулеймана*, s. 370.

rejestrowani w *defterze* zobowiązani byli do wymienionych wyżej podatków i opłat, ci zaś, którzy na miejscu swojego koczowania nie posiadali ziemi do uprawy – oddawali swe należności właścicielowi danego obszaru, który następnie rozliczał się i płacił określone podatki od swojej własności. Większość dochodów z podatków pochodziło z plemiennych arealów i trafiały one w większości do członków rodzi-ny sułtańskiej i wysokich urzędników Porty. Podatki zbierane były nie indywidualnie, ale od poszczególnych grup, klanów czy plemion³⁶.

Do kontaktów z ludami koczowniczymi był również powoływany specjalny urzędnik nazywany *Türkmen ağa*, który zatwierdzał nowego przywódcę plemienia, zbierał podatki oraz przysyłał rozkazy państwowe w szczególności, gdy usługi nomadów były niezbędne dla armii. Każde z plemion posiadało też własnego *kadiego*, który troszczył się o sprawy religijne i sądowe podczas ich długich migracji³⁷.

Zarówno administracja centralna, jak i lokalna dążyły do podporządkowania sobie nomadów i ograniczenia ich wolności. Koczownicy opierali się temu i niechętnie podporządkowywali się kontroli państwa. Żyli według zasad swej dawnej tradycji i słuchali swojego przywódcy plemiennego (*bey*), którego dążenia nie zawsze były zgodne z interesem państwa osmańskiego. Dlatego też bardzo trudno było skłonić ich do przestrzegania prawa państwowego. Często się buntowali, wywołując anarchię na terytoriach, które zajmowali. Kiedy władza państwowa ulegała osłabieniu, zamieniali się w rabusiów niszcząc bezbronne wsie i napadając na karawany. Z tego powodu właśnie tereny Anatolii były jednym z najbardziej niespokojnych regionów Turcji Osmańskiej. Bunt na tym terenie niejednokrotnie niekorzystnie odbijały się na przedsięwzięciach politycznych i militarnych państwa tureckiego. Przykładem może być bunt w Anatolii w latach 1526-1528, który zmusił sułtana Sulejmana I do odwrotu po bitwie pod Mohaczem i zdobyciu Węgier.

Bunt, będący początkowo reakcją na dominację janczarów w Stambule, w krótkim czasie stał się rewoltą religijną, a na jego czele stanął kaznodzieja Baba Zunnun. Rewolta ta została wprawdzie stłumiona do końca 1526 r. przez Ferhada paszę, już jednak na przełomie 1526 i 1527 r. na terenach Cylicji i Anatolii wybuchł nowy bunt pod przewodnictwem Kalendera Celebi. Lokalne władze nie mogły sobie z tym buntem poradzić i dopiero wielki wezyr, Ibrahim pasza, ostatecznie stłumił bunt do lata 1528 r.³⁸

Niezadowolenie anatolijskich koczowników podsycane było przez perskich Safawidów, którzy prowadzili działania zmierzające do destabilizacji pozycji Turcji w regionie. Propaganda perska trafiała na podatny grunt ze względu na szybkie wyznanie plemion koczowniczych w Anatolii.

Anatolijscy Kyzyłbasze, którzy najczęściej należeli do koczowniczych szczepów, ale którzy mogli być także rolnikami lub mieszkańcami miast, myśląc o świecie odwoływali się do szacha Iranu, który był jednocześnie przywódcą szyitów. Oddawanie mu hołdu

³⁶ M. Kunt, *The Sultan's servant. The transformation of ottoman provincial government 1550-1650*, New York 1983, s. 22.

³⁷ S.J. Shaw, *History of the Ottoman Empires*, s. 150-151.

³⁸ Ibidem, s. 92.

było aktem zarówno religijnym, jak i politycznym, i wielu ludzi świadomie narażało się na śmierć udzielając schronienia emisariuszom szacha – pisała Suraiya Faruqi³⁹.

Religia odgrywała doniosłą rolę w relacjach pomiędzy koczownikami a administracją centralną i lokalną. Nomadzi, często sami tylko pozornie zislamizowani i kontynuujący stary turecki szamanizm, byli podatni na wpływy ekstremistów alawickich i heretyckich Turkmenów⁴⁰. Ich wiara opierała się na ustnej tradycji przekazywanej z pokolenia na pokolenie, islam „traktowali pobłażliwie”.

Urzędnicy sultańscy natomiast byli przez koczowników traktowani jak wrogowie. Wielokrotnie dochodziło do napadów i morderstw dokonywanych na kadich, gubernatorach prowincjonalnych i członkach ich świty, w szczególności ludziach „prawa zwyczajowego” (*ehl-i örf*) czy też innych urzędnikach podróżujących przez tereny kontrolowane przez koczowników⁴¹.

W poszczególnych prowincjach dochodziło nie tylko do konfliktu pomiędzy koczownikami a administracją lokalną czy centralną, ale również pomiędzy plemionami koczowniczymi a ludnością osiadłą. Piętnastowieczne kroniki tureckie odnotowują wypadki grabieży i zniszczeń czynionych zresztą przez obie strony. Znany kronikarz, Aşıkpaşazade, opisuje następujące zdarzenie:

Znajdował się tam niewierny, który nazywał się Aya Nikola. W Inegöl, gdzie Osman i jego plemię przybywało na letni i zimowy pobyt, on niszczył ich dobytek. Osman złożył na niego skargę do Bilecika i oznajmił: żądamy od Ciebie, abyś wówczas, gdy my udamy się na letni pobyt, pozwolił nam wysłać cały dobytek do siebie. On zgodził się na to. Kiedy więc Osman udał się na letni pobyt, nałożył na woły swój dobytek i wysłał je z kilkoma kobietami do jego fortecy, aby on to chronił. Kiedy Osman powrócił z letniego wypasu wręczył mu ser, dywan i owce, dobytek zaś zabrał z powrotem⁴².

Państwo osmańskie podjęło poważne kroki, by przystosować społecznie i uregulować prawnie status ludów pasterskich. Pozornie zachowywały one tradycyjną strukturę i niezależność, w praktyce jednak osmański system administracyjny, wojskowy i podatkowy umożliwiał daleko idącą ich kontrolę. Nieuchronnym tego rezultatem był stopniowy rozpad tradycyjnych struktur ludów koczowniczych. Jak stwierdza P. Lindner, już w XVI w. rola nomadów zaczęła podupadać, a sami koczownicy zaczęli się deklasować. W armii coraz częściej byli wykorzystywani nie jako wojownicy, ale jako siła robocza; pracowali przy budowie okrętów, przy kopaniu rowów i przy innych wojskowych robotach ziemnych. Zatrudniano ich także przy budowie dróg, przy transporcie różnego rodzaju przedmiotów. Status społeczny większości *yürüków* uległ zmianie, a co za tym idzie – zmieniło się także ich położenie prawne, prowadząc z biegiem czasu niemal do likwidacji tej kategorii społecznej.

³⁹ S. Faruqi, *Polityka i zmiany społeczno-gospodarcze w imperium osmańskim w drugiej połowie XVI w.*, w: M. Kunt, Ch. Woodhead, *Sulejman Wspaniały i jego czasy*, Wrocław 1998, s. 133-134.

⁴⁰ F. Köprülü, *The Origins of the Ottoman Empire*, New York 1992, s. 51-52.

⁴¹ S. Faruqi, *Polityka i zmiany*, s. 134-135.

⁴² Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, w: *Osmanlı Tarihleri*, ed. N. Atsız, İstanbul 1949, s. 94.

THE STATUS OF TURKISH NOMADIC PEOPLE (*YÜRÜK*) IN THE OTTOMAN EMPIRE TERRITORY IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES

Summary

Territories of Anatolia and the Balkan Peninsula had been inhabited not only by settled peoples for ages, but also by various kinds of nomadic peoples. The great majority of these nomads had Turkish origin and they were called *yürük* in the Ottoman state. Their functioning was based mainly on tribal structure and custom law. This law, probably different for every nation and tribal group, is very difficult to study today because of lack of records and cultural, social and economic transformation which has taken place in the area of Turkey for ages. Therefore, the subject research will be the Ottoman national law as included in codes (*kanunname*), published by some sultans and initiated by Mehmed II. It gave general principles of the *yürüks* and their duties to the state, although nomads living in the Ottoman Empire had not conformed to those rules completely and very often ignored sultan's regulations. The Ottoman state undertook serious steps in order to socially adapt and legally regulate the status of shepherds people. Seemingly, they kept traditional structure and independence, but in fact the Ottoman administrative, military and fiscal system enabled advanced control over them. A gradual destruction of traditional structures of nomads was an inevitable result of the above-mentioned action. The social status of most of the *yürüks* had changed and in consequence their legal situation also had changed leading in the long run to a decrease of this social group.